

Emin Armano
Zagreb

Sjećanja na Anđelu Horvat

Akademkinja Anđela Horvat (Krašić, 1911. – Zagreb, 1985.), ugledno ime u krugu hrvatske kulture, jedna je od prvih znanstvenica koja je krčila put novoj, u Hrvatskoj mladoj struci povijesti umjetnosti. Njezino djelovanje kao konzervatorice i znanstvenice unaprijedilo je konzervatorsku struku a u povijesti umjetnosti u Hrvatskoj ostavilo neizbrisiv trag prije svega zbog njezina sveobuhvatnoga povezivanja evidencije i dokumentarizacije na terenu sa sustavnim istraživanjem arhivske građe.

Njezin je istraživački doprinos vidljiv u brojnim znanstvenim člancima i publikacijama; međutim, manje je poznato, pogotovo u stručnim krugovima, da je Anđela Horvat imala krug vrlo bliskih prijatelja njezine dobi, ali i znatno mlađih, koji su na neki način poput svojevrzne obitelji bili prisutni u njezinu svakodnevnom životu. Iz pozicije tih, tada najmlađih, donosim osobno svjedočanstvo da su snažna karizma, erudicija i intelektualna otvorenost Anđele Horvat imale dalekosežan i značajan utjecaj na naš odgoj i obrazovanje. Poput skica, ovdje kratko opisane dogodovštine, zapisana sjećanja i tek naznačene uspomene ukazuju na odgojni utjecaj koji je Anđela Horvat imala na naše živote tijekom gotovo četvrt stoljeća, otprilike od 1960. pa do njene smrti, koliko su naša zajednička druženja trajala. Naša zahvalnost proizlazi iz spoznaje da smo od nje naučili djelatno se odnositi prema vlastitom osjećaju nacionalne pripadnosti, kršćanskom smislu života, odgovorno se odnositi prema svemu u našoj okolini, ljudima, prirodi, stvarima, baštini. Ona nam je pokazala kako se i u malim detaljima u životu može beskrajno uživati a istodobno i biti odgovoran. Deklarativna razina ponašanja joj

je bila potpuno strana, neki su je smatrali egzaltiranom osobom, što nikad nije bila.

U vrijeme pisanja ovoga teksta u Nadbiskupskom sam arhivu u Zagrebu, provjeravajući podatke, uz druge dokumente pregledao i četiri fotoalbuma u ostavštini Anđele Horvat. Uz listanje stranica oživjela su mnoga sjećanja. Mnoge proživljene zgode i izgovorene rečenice postale su ponovljena stvarnost...

Moje poznanstvo a kasnije i prijateljstvo s Anđelom Horvat započelo je poslije smrti zagrebačkog planinara Vladimira Horvata, 26. rujna 1962. godine. Vladimira Horvata, graditelja 500 stuba na Medvednici posjećivali smo kao pučkoškolci i gimnazijalci i s njime odlazili na izlete.

Vladimir i sestra mu Anđela bili su nevjenčani ljudi. Živjeli su u Dalmatinskoj 12, u dvosobnom stanu u prizemlju čiji su sobni prozori bili okrenuti na uličnu stranu, lijevo od ulaza u zgradu.

U jedno rujansko predvečerje pozvonio sam na drago mi zvonce. Nakon dužeg čekanja vrata je polako otvorila Vladina sestra. Obuzeo me neki do tada nepoznat, nedoživljen osjećaj. Na upit je li šjor Vlado, kako smo ga zvali, kod kuće, gospođa je odgovorila niječno.

Upitao sam: »Kada će se vratiti?«

Odgovorila je: »Neće se vratiti.«

Sprovodu na zagrebačkom Mirogoju prisustvovalo je mnogo ljudi, ponajviše iz planinarskoga kruga.

Otprilike tjedan dana poslije sprovoda, u predvečerje, došao sam posjetiti pokojnikovu sestru i upitati je kako proživljava smrt brata, da li joj što god mogu pomoći. Uvela

U radnoj sobi (NAZ, Ostavština Anđele Horvat, Fotoalbumi 2 i 3)

me je u svoju sobu koja je bila radna soba s velikim radnim stolom, i biblioteka s velikim brojem knjiga, i salon s arhaičnim radioaparatom, i spavaća soba s posteljom izrađenom u građanskom stilu početka 20. stoljeća.

Sjedili smo za radnim stolom. Tijekom razgovora se smračilo, pa je uključila stolnu svjetiljku. Svjetlost se razastrla preko rukom pisanih stranica, bilježaka, mnoštva fotografija spomenika kulture. Danas se više ne sjećam tema razgovora vođenih te večeri. Pretpostavljam da smo najduže razgovarali o spomenicima kulture jer smo pregledali gotovo sve fotografije koje su bile složene na stolu u nekoliko ovećih kupova. Da li je to bio razgovor? Teško je reći. Pretpostavljam da sam ja zapitkivao, a ona je odgovarala vjerojatno na takav način da izazove znatiželju još nedoučenog gimnazijalca i potakne njegova nova pitanja.

Možda je te večeri ona predložila da je zovem teta Đela – vjerojatno kao nastavak našeg oslovljavanja njenog brata sa šjor Vlado. Vrijeme je proletjelo toliko brzo da nisam ni stigao razmišljati o pristojnom trenutku odlaska. Na rastanku je rekla: »Ako Ti je bilo interesantno doći opet!« Na ulicu sam izašao pola sata prije ponoći i znao sam da ću ponovo doći.

Zahvaljujući sljedećim susretima na koje su dolazili i još neki mladi planinari, prijatelji Vladimira Horvata, sve sam više dolazio u kontakt s problematikom spomenika kulture kojom se teta Đela bavila kao namještenica Konzervatorskog zavoda tadašnje Socijalističke Republike Hrvatske. Njezin vazda prepun radni stol postao je inspiracija za mnoge razgovore kojima je ona vrlo smišljeno proširivala i oblikovala naša znanja koja smo dobivali kao gimnazijalci tadašnjeg socijalističkog obrazovnog sustava. Upoznavanje stilskih odrednica pojedinih likovnih stilova, atribuiranje pojedinih retable ili zidanih spomenika na fotografijama s njenog stola postala je omiljena rasonoda i ugodan predah između različitih tema razgovora. Teta Đela je u te razgovore unosila svoja osobna iskustva tada već pedesetogodišnje intelektualke i prakticirajuće katolkinje.

Tom druženju prisustvovali su moji prijatelji ali i povjesničari umjetnosti iz njenoga kruga. Kako se društvo znalo sakupiti i u povećem broju, ali i dolaziti nenajavljeno, naša je domaćica kao dan susreta ustanovila ponedjeljak navečer. Sjećam se da smo nakon okupljanja pošli u kuhinju gdje smo obično improvizirali skroman obrok. Kako su ugodna bila ta okupljanja uz malo kruha, špeka, ponešto narezaka,

sira, rakije i vina! Jednog smo ponedjeljka tu kuhinju nazvali *Café Mozart*.

Tko je sve zalazio u *Café Mozart*? Bilo je tu prijatelja iz Anđelinih školskih dana, nas mladih koji smo prije dolazili njenom bratu Vladimiru te od povjesničara umjetnosti dr. Doris Baričević, mr. Božena Šurina, dr. Olga Maruševski. Povremeno su dolazili, kada je bio u Zagrebu, dr. Branko Fučić a prema raspoloživom vremenu profesor klavira i metodike klavirske nastave na Muzičkoj akademiji u Zagrebu Ladislav Šaban. Dolasci Branka Fučića su za mene bili posebna radost jer je on kao osoba posebno bogatog duhovnog života znao pokrenuti razgovore o temama koje meni nisu padale na pamet. Njegova mediteranska sposobnost za spontano komuniciranje plijenila je svu našu pažnju.

Sastanci ponedjeljkom su Anđeli Horvat bili, vjerujem, stanovito obogaćenje u odnosu na teme kojima se bavila u Konzervatorskom odjelu ili u vlastitom znanstvenom radu. Kao osoba nesklona ispraznostima i dangubi, nije izlazila u takozvano slobodno vrijeme. Iako vrlo muzikalna, nije išla na koncerte, ali je zato dugo u noć uz rad slušala radio. Iako u to doba nije više odlazila u kazalište, ipak je ono na poseban način bilo prisutno u njenom tadašnjem životu.

Jednog sunčanog podneva prolazio sam Dalmatinskom ulicom, i ne namjeravajući posjetiti je bacio pogled na prozor Vladekove sobe. Bio je otvoren i u njem se u tren stvorila glava tete Đele. Kratki pozdrav i pitanje – hoćeš li doći gore? Došao sam. Uvela me u sobu s otvorenim prozorom. Podno prozora bio je kauč i na njem otvorena jedna od Shakespeareovih tragedija. Uslijedilo je objašnjenje da se eto upravo odmara i sunča, a usput čita Shakespearea. Ništa neobično. Malo porazgovarasm o i ja sam ubrzo otišao. Možda bih na cijelu tu zgodu i zaboravio da sljedećeg ponedjeljka nije baš ona pokrenula u *Café Mozart* temu o Shakespeareu i motivima likova iz Shakespeareove tragedije. Tek mi je mnogo kasnije postalo jasno da se ona za naše susrete pripremala, želeći nas oplemeniti razmišljanjima o pravim vrijednostima i motivima djelovanja u životu.

Djelovala je uvijek kao osoba puna zanosa. Lako se oduševljavala dobrim idejama te iskrenim i čistim nakanama. Mnogi su to tumačili kao egzaltiranost. Međutim i u trenucima najprpošnijih raspoloženja, ponekad možda i potpomognutih kojom čašom vina, na svako pitanje o nečem ozbiljnom i važnom uslijedilo je trenutno uravnotežen način razmišljanja. Kočnice raspoloženja otpuštala je samo sa svrhom postizanja zanosa za dosezanje kvalitetnih ciljeva i sadržaja ali je lampa svijesti i savjesti uvijek, poput vječnog svjetla, ostajala upaljena.

Mnogo puta sam se pitao što nas je privlačilo u njenu blizinu. U njenom domu nije bilo tragova materijalnog bogatstva, nije bilo razuzdanih slavlja, nije bilo njegovanja kulta ekskluziviteta. Nikome nije bio zapriječen dolazak. Svi koji su dolazili mogli su osjetiti jasnoću svjetonazora,

veliko znanje i empatiju kojom je naša domaćica sudjelovala u razgovorima a ponajčešće poticala interakcije. Oni kojima to nije bilo dovoljno ili su priželjkivali nešto drugo prorjeđivali bi svoje dolaske i time se sami postupno isključivali iz društva.

Anđela Horvat je nakon studija povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu prvo radno mjesto dobila u Sisku. Nije bila izbirljiva prilikom traženja prvoga zaposlenja, pa je prihvatila mjesto gimnazijskog profesora povijesti. Nastavnu je obvezu dopunjavala predavanjem biologije. Prema njenim riječima upravo su joj pripreme za predavanja iz biologije, uz njena rana životna iskustva iz rodnoga Krašića, otvorile put dubljem shvaćanju prirode i dodatno izoštrile sposobnost promatranja. Postupno sve dublje razumijevanje povezanosti uzroka i posljedice u prirodi, u raznim društvima kroz povijest kao i u životu pojedinca izgradilo ju je u inventivnog subesjednika.

Dok smo razgovarali o našim mladenačkim preokupacijama, bilo u njenoj radnoj sobi ili kuhinji, osjećali smo kako umije slušati i čuti što govorimo i razgovoru uvijek dati novu, stupanj višu dimenziju. Često je znala reći da napretka ličnosti nema bez poznavanja samoga sebe. Pritom nije nametala svoja viđenja nas samih već je vlastita opažanja o nama znala zaogrnuti u plašt testova s više ili manje utemeljenom znanstvenom, psihološkom podlogom. Nikada nisam uspio saznati podrijetlo tih testova. Jesu li bili iz dnevnih ili tjednih tiskovina, ili ih je nabavljala u krugu ljudi koje mi nismo poznavali? Ti testovi su nam pomogli u spoznavanju samih sebe na prihvatljiv, bezbolan i vrlo zabavan način. Ako o odnosu nas prema pojavama u vlastitom životu ili pojavama u okolini nismo ranije razmišljali, ti testovi su otvorili i ta pitanja te smo pomalo odrastali sve kritičniji prema sebi i okolini.

Uz nenametljivu poduku u samospoznavanju, osobnim primjerom nam je pokazivala put k odgoju volje.

Često smo zajedno išli na izlete na Sljeme. U to vrijeme smo oboje pušili, ona redovito a ja povremeno, mada sam uvijek uza se imao cigarete. Na izletima sam prilikom odmora volio zapaliti na svježem zraku. Ona nije vadila svoju kutiju cigareta iz torbe. Znao sam je ponuditi svojima, no ona je odbijala. Jednom zgodom spuštajući se od planinarskog doma Risnjak već na domak prvih kuća u Mikulićima zastali smo i sjeli na posječena stabla. Zalazak sunca je razlio svoju paletu škrlatnih boja. Posegnula je u torbu za kutijom Opatija cigareta, izvadila jednu, pretrgnula je popola i umetnula polovicu u trešnjev cigaršpic nabavljen na Dolcu. Pitao sam je kako to da se nije sjetila na cigarete cijeli dan. Odgovorila je da »malo vježba volju« i da se volja može odgajati i kršćanskim postom i nemrsom ali da i svakodnevne situacije pružaju priliku za to. Nije pozivala da joj se pridružim u nepušenju ali primjer je bio tu. Nastavili smo razgovarati o drugim stvarima i uživati u dimu cigareta.

Na terenu (NAZ, Ostavština Anđele Horvat, Fotoalbumi 2 i 3)

Nakon mnogo godina Anđela je prestala pušiti. Na radnom stolu je i dalje stajala otvorena kutija Opatije i pepeljara koja je sada služila kao pruručno odlagalište strugotina od oštrenja olovke. Nije nam branila pušenje u toj sobi iako je u njoj i radila i spavala. Bila je sigurna u svoju odluku i snagu vlastite volje da će to ostvariti. Ipak mi smo svoje pušenje u njenom stanu spontano premjestili u kuhinju, u *Café Mozart*.

Anđela Horvat je bila izuzetno predana svojoj struci, povijesti umjetnosti i zaštiti spomenika. Osobno je kao konzervator obišla gotovo cijelu Hrvatsku, evidentirajući sakralne i profane spomenike kulture. Mnogo puta nam je u svom domu pripovijedala zgode sa službenih putovanja ili, kako ih je ona zvala, terena. Uz mnoge fotografije, svaki je podatak bio trenutačno dostupan zahvaljujući njenim putnim bilježnicama. Tako se znalo dogoditi da smo, govoreći o nekom spomeniku, mogli, zahvaljujući otvorenoj stranici

njenog *Vade mecuma*, vidjeti ponekad i ubrani cvijetak s livade pored spomenika ili pročitati karakteristične ulomke razgovora koje je vodila s domaćim ljudima.

Priče o terenu je znala začinjati i šaljivim zgodama, kao na primjer onom, kada je jedan od uglednih zagrebačkih povjesničara umjetnosti u nekom zabitnom selu pitao seljaka jesu li ostaci neke građevine u polju »eliptičnoga ili paralelepipedičnoga oblika«. Jasno da odgovor nije dobio dok učenu znanstvenu terminologiju nije Đela zamijenila prijevodom razumljivim domaćem čovjeku: »Je li to kamenje složeno u krug kao tavica ili uglato kao pleh za pečenje?«

Tako živ doživljaj njenih putovanja izazivao je želju da i sam postanem njen suputnik. Srećom, nisam dugo trebao čekati da se to dogodi. Predložila mi je da svoju mladenačku energiju ne trošim samo na planinarenje, nego da je u slobodno vrijeme kao student na Muzičkoj akademiji iskoristim i na korist spomenika kulture.

Ponekad smo planinarske izlete završili u nekom od sela u podnožju Medvednice. I dok smo čekali autobus, obišli bismo župnu crkvu, gdje bi ona pogledala stanje, ponešto zapisala u svoj *Vade mecum*. Znala mi je reći: »Uz planinarenje možeš pribilježiti podatke o ponekim orguljama.« Poslušao sam, i tako polako, gotovo neprimjetno počeo evidentirati orgulje!

Jedne nedjelje u kasnu jesen na povratku s Medvednice odlučili smo obići crkvu sv. Nikole u Poljanici Bistranskoj. Jesenski dani su kraći a mi baš nismo žurili jer smo neprestance razgovarali, pa smo do Poljanice došli već u kasan sumrak. Ipak smo otišli do crkve. Crkva je bila otvorena ali nigdje nikoga kome bismo se mogli javiti. Ušli smo u mračnu crkvu, uspjeli se na pjevalište, izvadili ručne svjetiljke i počeli pisati. Ja sam zapisivao podatke o orguljama koji se mogu uzeti bez rastavljanja instrumenta, a Anđela je razgledavala kućište orgulja, svjetiljkom obasjavala sad ovu sad onu stranu crkve tražeći u njoj interesantne umjetnine. U žaru najvećeg radnog zanosu začusmo muški glas od oltara: »Stoj! Pucati ću!« U taj trenutak zasvijetlile su i žmirkave žarulje kod oltara i mi smo ugledali dvojicu muškaraca s puškama kako nišane prema nama. Dvojica domaćih lovaca primijetili su da u njihovoj crkvi netko sumnjiv nešto radi i to ih je uznemirilo. Anđela je vodila »diplomatske« pregovore i davala odgovore na pitanja - »tko smo?«, »što smo?«, »što radimo?«. Ubrzo je razjašnjeno da smo mi u crkvi, kako je običavala govoriti, zbog »istraživanja povijesti« i da nećemo ništa odnijeti. Dodatno ih je umirilo kada im je Anđela pokazala dozvolu Nadbiskupskog duhovnog stola kojom joj je dopušteno pregledavati katoličke crkve u Hrvatskoj.

Napetost trenutka u crkvi te je večeri potpuno izbrisao događaj koji se zbio dok smo čekali autobus za Zagreb. Vedra i hladna jesenska noć bila je tiha i te večeri izuzetno mračna. Nismo znali kada treba doći autobus. Iz daljine se približavao raspjevani muški glas. Najednom začusmo neki štropot i pjesma se prekinula. A potom srdito pitanje: »Pa gdje je?« Svako ponavljanje tog pitanja bilo je u glasu popraćeno s više srdžbe, a popratne psinke postajahu sve bogatije, subjektima i predikatima zavidne invencije. Najzad je pijani glas pronašao svoj bicikl i nekako ga uzjahao. Dok je vrludao u našoj blizini, mi smo se sklonili nekoliko metara od ceste da ne izazovemo novu nesreću.

U meni je tinjala želja za odlaskom na pravi »službeni« teren. S gorućom čežnjom sam slušao Đelina izvješća s putovanja koja je obavljala. Srećom nisam dugo trebao čekati poziv! Išli smo u Slavoniju. Putovali smo u IMV-ovom kombiju na čijim je vratima pisalo – Institut za povijest umjetnosti. Dakako da povjesničari rado upotrebljavaju i termin historičari a pogotovo »kunsthistoričari«. Tako je i spomenuti institut u našoj svijesti bio zapravo Institut za historiju umjetnosti. Kako igrama riječi nikad kraja, to smo sve troje, vozač Kruno, Anđela i ja u čas ugledni in-

stitut pretvorili u Institut za historiju povijesti umjetnosti. (Vjerojatno nismo bili jedini koji su bili tako inventivni!) No, bez obzira na pošalice, na terenu se radilo intenzivno od jutra do kasnih večernjih sati. Anđela je bila majstor planiranja terena. Sve je bilo planirano u radnoj sobi. Pregledane su geografske karte, izmjerene udaljenosti. Redoslijed lokaliteta napravljen od najdaljeg prema Zagrebu bližem. Znala je govoriti: »Kad sam već dobila na raspolaganje auto sa vozačem onda treba prvo dohvatiti ono što je dalje a ono bliže ostaviti za poslije jer ako moramo sada štogod ispustiti, lakše će biti naknadno dohvatiti Zagrebu bliže lokalitete.«

Čast mi je bila sudjelovati u tom planiranju a zapravo sam neprimjetno naučio kako se priprema odlazak na teren. Zahvaljujući tako detaljnoj pripremi do lokaliteta smo dolazili s vrlo malenim odstupanjem od planiranog rasporeda. Pri tome valja imati na umu da se polovicom 60-ih godina vozilo po makadamskim a najčešće po potpuno blatnim putevima, što je za putnike predstavljalo napornu tjelovježbu, posebno za kralješnicu i bubrege.

Put nas je vodio kroz Slobodnu Vlast, maleno mjesto na tada jako prašnjoj cesti kojom se od Đakova putuje prema Pleternici. Naziv mjesta je u ono doba raspirivao maštu. Vozeći se kroz Slobodnu Vlast zapjevamo rukovet hrvatskih tada zabranjenih pjesama. Anđela je punoga grla predvodila pjesmu. Kao da je željela izbaciti iz sebe sve one strepnje o kojima je pričala opisujući prve godine rada u konzervatorskoj službi nakon komunističkog oslobođenja.

Po njenom pričanju tih je godina lišavanje slobode zbog protudržavne djelatnosti bila gotovo svakodnevna pojava. Anđela Horvat je danju popisivala spomenike, radila u Konzervatorskom zavodu, noćima sređivala podatke. U sobi je stajao uvijek spreman kofer s najnužnijim stvarima za slučaj da na vrata pozvoni netko iz službe državne sigurnosti. Srećom to se nije dogodilo.

U Požegu smo stigli oko 9 sati navečer, smjestili se u privatnom smještaju i otišli na večeru u poznati restoran Grgin Dol. U to su vrijeme restoratori obnavljali freske u svetištu crkve sv. Lovre. Susreli smo se s njima u restoranu. Žed i pokoja čaša vina ubrzo podigoše raspoloženje pa je mladi student povijesti umjetnosti Mišo Mikac predložio da nakon večere pogledamo freske i orgulje. Ušli smo u zamračenu crkvu punu stupova od skela, prašnu i prljavu od radova. Bila je izvan liturgijske funkcije. S džepnom svjetiljkom sjeo sam za orgulje i zapisivao podatke, a potom svirajući isprobavao orgulje. Mišo se s Anđelom uzverao na skelu do fresaka. Dugo smo se zadržali u tom potpuno neobičnom ozračju i rastali se u doista kasan noćni sat. Danas je crkva sv. Lovre u sastavu Požeške biskupije, potpuno je restaurirana, kao i orgulje, a »krivac« noćnog posjeta, Mišo, nekoliko je mjeseci poslije toga susreta, nakon eksplozije petarde, ostao bez šake i nedugo potom poginuo u prometnoj nesreći.¹

Turke, viseći most (NAZ, Ostavština Anđele Horvat, Fotoalbumi 2 i 3)

Život na terenu donosi nepredvidive a ponekad i opasne zgode. Odlasci na teren s Anđelom Horvat nisu bili izuzetak.

U mnoštvu fotografija koje je Anđela vrlo pedantno lijepila u albume postoji i jedna na kojoj je snimljen prijelaz džipom preko visećeg mosta. Neupućenom promatraču ta se fotografija danas neće učiniti nimalo atraktivnom. Međutim ona dokumentira sklonost A. Horvat da ponekad povuče bar malo i samoga vruga za rep! U to vrijeme je Institut za povijest umjetnosti imao džip Willys težak oko dvije tone. Ekipu smo činili troje: Anđela, vozač i ja. Putovali smo dolinom rijeke Kupe od Broda na Kupi prema Čabru. Budući da cesta nekoliko puta prelazi rijeku, da bismo obišli planirane lokalitete trebali bismo se vraćati do zidanih mostova. Vraćanje se moglo izbjeći prelaskom preko visećeg mosta nosivosti do 1300 kilograma kod mjesta Turke. Nakon kratkog vijećanja i razgledavanja mosta napravljenog od čelične užadi i drvenih dasaka, odlučili smo prijeći visećim mostom. Potrčao sam preko mosta i potražio dobro mjesto za fotografiranje. Anđela se naslonila na ogradu na sredini mosta. Džip je krenuo, daske su zaškripjele, a ja sam snimio fotografiju. Jednom kad smo u njejoj sobi prelistavali fotoalbume, pitao sam Đelu, zašto nije prešla pješice cijeli most prije prolaska džipa. Odgovorila mi je protupitanjem: »Što misliš da most nije izdržao, kako bih pravdala život vozača, uništeni džip i srušeni most?!« Danas se prisjećam i toga da mi je jednom pričala kako nije dobar plivač...

Osjećaj odgovornosti prema vlastitom životu i vremenu koje svakoj osobi stoji na raspolaganju bio je važan pokretač djelovanja Anđele Horvat. Počivao je na kršćanskim

vrijednostima koje su joj bile na prvome mjestu. Znala je govoriti o duhovnom rastu kroz disciplinu vlastitih postupaka, o koristi ispovijedi koju je obavljala uvijek kod istog dušobrižnika. Kršćanski katekizam je bila knjiga vidljiva na polici s knjigama, a *Nasljeduj Krista* Tome Kempenca vrlo često štivo. U svakodnevnom životu je nastojala pomagati drugima i trudila se to činiti na vrlo taktičan način.

Zlata je bila prijateljica Anđele Horvat iz gimnazijskih dana. Nije bila zaposlena. Muž joj je umro. Dolazila je gotovo svakog ponedjeljka u Dalmatinsku ulicu i iz razgovora smo naslućivali da s troje djece živi u velikoj oskudici.

Anđela joj je ponudila pomoć. Pretpostavljam da je Zlati bilo neugodno primati novac pa su se vjerojatno sporazumjele da će Zlata pomoći Anđeli oko čišćenja stana.

Mnogo kasnije mi je Anđela govorila kako je bilo teško u tom odnosu sa Zlatom naći pravu mjeru, kako Zlata ne bi bila povrijeđena zbog osjećaja da dobiva milostinju ili da ju prijateljica iskorištava.

Jednom sam Anđeli pričao kako sam nenajavljen posjetio Slavka, prijatelja koji je navraćao u Café Mozart. Njegova supruga je željela počastiti nečime iznenadnoga gosta pa se cijeli moj boravak kod njih sveo na pripremu tog jela i blagovanje. Iz mog pripovijedanja Anđela je zaključila da ja suprugu prijatelja na neizravan način optužujem da ne pridonosi »tamo nekakvom razgovoru«. Sjećam se rečenice koju mi je rekla: »Ne možeš biti intelektualni gad. Prihvati ljude s njihovim darovima i veseli se onome što ti žele dati!« Bio sam posramljen, ujedno i zahvalan jer je bila u pravu.

Svatko od nas nosi neke darove za koje nismo osobno zaslužni. Razvijanje tih darova, njihovo oplemenjivanje kako

bi donosili što bolji rod dio je kršćanskog nauka koji je Anđela Horvat neobično cijenila. Na tom životnom putu snagu je crpila iz vjere. Jednog ponedjeljka u svibnju u *Café Mozart* je navratio dr. Branko Fučić. Pričajući o koječemu odjednom smo se našli na religijskim temama.

Pitanje uskrsnuća je uvijek zahvalna tema. U kojem obliku je to uskrsnuće? Duhovnom? Duševnom? Tjelesnom? Zaista je potreban dar vjere da bi se povjerovalo, da bi se prevladao osobni skepticizam. Razvio se kratak dijalog i u jednom trenutku me upitala:

- »Vjeruješ li da je Krist postojao?

- Vjerujem.

- Je li vjeruješ da je napravio čuda o kojima pišu evanđelja?

- Vjerujem.

- Vjeruješ li izvješćima da je uskrsnuo?

- Vjerujem.

- Zašto misliš da bi baš Tebe varao?«

Nisam više odgovarao.

Zatim se razgovor usmjerio prema pitanju – što je najvažnije u životu kako bismo živjeli u duševnom miru. Fučić je rekao da je isto pitanje postavio znancu teologu u Veneciji. Odgovor je glasio: »Ne ubij! Ne izdaj!«

Eto, samo te četiri riječi reguliraju naš odnos prema sudbinskim stvarima koje zauvijek poremete duševni mir! Još dugo u noć smo raspredali o tim mislima. Kad smo se razilazili počelo se daniti.

U pomaganju potrebitima Anđela Horvat nije zazirala od takozvanih jačih poteza. Plaće zaposlenih u kulturi nikada nisu bile posebno velike. Anđela Horvat je svoje domaćinstvo svela na minimalne zahtjeve i održavala je samo najnužnije. Ulaskom u njen dom posjetitelj je već na vratima osjetio duh skromnosti. Pretpostavljam da joj je plaća dostajala za takav način življenja i da je malo novaca mogla uštedjeti.

Tih je godina izuzetno aktivna bila redovnica Majka Terezija. Najveća briga joj je bila prikupljanje novca za pomoć siromašnima u Indiji pa je s tom nakanom bio u crkvenim glasilima javno upućen poziv za darovanje novca. Jedne noći mi je Anđela kazala kako je anonimno svu svoju ušteđevinu darovala Majci Tereziji. Navela je i za ono doba popriličnu sumu.

Kršćansko zajedništvo je Anđeli Horvat ulijevalo životnu sigurnost i ona ga je željela dijeliti sa svojim bližnjima. To sam posebno intenzivno osjetio na vlastitom primjeru kada je Slavkov i moj odlazak na uspon na Mont Blanc 1976. godine poprimio za mene posebno duhovno iskustvo.

Stjecajem okolnosti roditelji me nisu u mojoj djetinjoj dobi odnijeli na krštenje, ostavljajući mogućnost da krštenje svojom voljom jednom zatražim sam. Odlazak u crkvu bio je vezan uz blagdane Božića i Uskrsa. Dakako da je teta Đela znala za te okolnosti.

Nakon temeljito obavljenih priprema za uspon u rano ljeto valjalo je poći put Francuske. Večer pred polazak otišao sam u Dalmatinsku 12. Razgovarali smo o dobro obavljenim pripremama i planiranoj ruti uspona. Zatim smo poslušali i prokomentirali prognozu vremena u večernjim radijskim vijestima. Na rastanku mi je poželjela sreću onim, planinarima i alpinistima dobro poznatim pozdravom – sretno! Uz to je ispružila ruku i na čelu sam osjetio da je učinila znak križa. Nije glasno izgovorila riječi – »Ja te krstim...« Ali ja sam znao da je to na neki način bilo krštenje i da je njoj bilo stalo da Slavko i ja pođemo na put uz Božju pomoć. Samo ona zna koliko smo često bili u njenim molitvama u danima do našega povratka. A o onom znaku križa na mom čelu nismo nikada poslije govorili.

Naš krug prijatelja u Dalmatinskoj 12 znao se zabavljati i veseliti. U ormaru s knjigama u sobi pokojnoga brata bile su dvije knjige Milana Dobrovoljca Žmigavca. (Stariji će se sjećati izričaja: Žmigavec horvatski Dante – Dugo Selo, poste restante.) Jednom ih je Anđela donijela i počeli smo razdijelivši se po ulogama čitati Seljačku bunu a potom i Veroniku Desiničku. Nadasve smiješni kajkavski osmerci su nas rasplakali do suza. Još i danas se sjećam stihova iz Veronike Desiničke kojima Žmigavec opisuje trenutak kada se pred priprostem djevojkom iz puka pojavi Barbara Celjska: »Veru strefi šlagof pet, samo veli: »Majestet«. Ili na kraju kad su ubili Veroniku utapanjem: »Bormeš bi se i ja vdušil, da je mene gdo tak tušil!«

Nadahnuti takvim stilom i sami postadosmo »poete«. Prigoda za plasman naših umotvora nije manjkalo. Svako toliko je bio nekom od nas rođendan, imendan ili se pronašao neki drugi povod za kakovu »spelanciju«. Dakako da smo bili svjesni da ti naši umotvori nisu poezija, ali nas to nije spriječilo da jednom zgodom u poemi napisanoj za imendan Ladislava Šabana ne stavimo svoje potpise u stihovima: »Kakav Dante il' Petrarka - Đela, Emin, to je marka!« Nekom drugom prigodom smo povjesničarku umjetnosti Doris Baričević počastili stihovima: »Smiješna si nam kakti raca, kad Te v autu sim-tam baca!«

S posebnim smo veseljem obilježavali značajne događaje za bilo kojeg člana kružoka *Café Mozart* za čije je postignuće slavljem trebao uložiti mnogo truda i vremena. U prigodi mog diplomskog koncerta 1969. godine moj profesor klavira Ladislav Šaban donio je bocu šampanjca. Na zamijenjenoj etiketi je pisalo:

BURKAJUĆI ČEPVUNHITALEC

NOSOŠČIPNI PODRIGALEC

Lazarov osmijeh

g. 908 p.K.

»Fajhtnina« – PODRUM »AMA-HA«

ĐELETINA ĐELETINEČKA P.V.

(= pri vragu)

Već je sama etiketa razgalila društvo pa je prasak veselja i smijeha odjekivao sobom. Kad se društvo pomalo razišlo, ostadosmo još samo Šaban i ja. Krenuo je razgovor o trenutnim preokupacijama. Anđela je pokazala na stolu špalte s korekturama njenog teksta što je bio u pripremi za tisak. Dakako pri tom razgovoru Fajhtnina Ama-Ha, ma koliko bila burkajuća i nosošćipna, ipak je presušila. Domaćica je pošla potražiti novu bocu, a Šaban i ja se brzo dadosmo na »korekturu«. Tekst je glasio – »nemam pretenziju ...« što učas zahvaljujući »našoj korekturi« postade – »nemam penziju...« Još smo nekoliko sitnica na toj stranici stigli na sličan način »korigirati« prije no što se autorica teksta vratila u sobu i nastavila s razgovorom. Nakon nekoliko mjeseci, kad je tekst već bio objavljen, Anđela mi je rekla: »Ti i onaj Tvoj profesor ste ko vrug i njegov učenik. U tiskari su se čudili kakvu sam im korekturu vratila!«

U četvrtak, 26. rujna 1985. godine Anđela Horvat je pošla na redoviti kardiološki pregled u Bolnicu Sestara milosrdnica u Vinogradskoj ulici. Znali smo da je zadnjih godina

patila od srčanih tegoba. Nakon pregleda izlazeći iz ordinacije iznenada se srušila. Reanimacija nije pomogla. Umrla je istoga datuma kao i brat joj Vladimir.

Nekoliko dana kasnije smo bili u stanu u Dalmatinskoj ulici sređujući stvari i domišljajući se kako zbrinuti njenu ostavštinu. Branko Fučić prišavši radnom stolu reče: »Eto što ti je život. Tu su naočale, olovka, nedovršen rukopis...«

Kada sam prilikom provjere podataka u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu zaklopio korice posljednjeg fotoalbuma, javio se osjećaj sreće, jer mi koji smo zalazili u Dalmatinsku 12 bili smo doista privilegirani prihvaćanjem kojim nas je podarila Anđela. Da nije bilo tadašnjeg prihvaćanja i njenih poticaja, naša današnja stvarnost bila bi vjerojatno nešto drugačija. Drugovanje i prijateljjevanje s Anđelom Horvat nam je bila nadahnjujuća popudbina za budućnost.

BILJEŠKE

¹ Zahvaljujem Ferdinandu Mederu na podacima o Miši Mikcu.